

Az összetett szavak – orvosi és nyelvészszemmel

BEVEZETÉS A következőkben egy helyesírási kérdőív vizsgálat eredményét ismertetjük, amely az összetett szavak köréből tartalmazott néhány vitatott példát. Célunk az volt, hogy a főleg orvosi szaknyelvből vett példák elemzésével felmérjük az orvosi írásgyakorlat egy kis szeletét, az esetleges gondokat. A kérdőív egyszerűsített volt: leírtuk egymás mellé az összetételi tagokat, és azt kértük az adatközlőktől: alkossák meg belőlük a megfelelő összetett szót. Ha szükségesnek ítéltük, a kérdésekhez szakmai magyarázat is csatoltunk. A megalkotandó alakok egy része egyértelműen leírható az akadémiai szabályozás alapján, más része a szabályok mintája szerint, jóllehet az adott forma még nem esik az akadémiai szabályozás körébe, csak esetleges szótári példák léteznek, de tartalmazott a kérdőív olyan szaknyelvi szavakat is, amelyekre egyelőre nincs egyértelmű szabályzati állásfoglalás sem a helyesírási szabályzatban (AkH.¹¹), sem az orvosi helyesírási szabályozásban (OrvH.). A kérdőívet Bősze Péter állította össze, továbbá ő értelmezte a kérdéseket, és hívta meg a közreműködőket. Az eredményeket Laczkó Krisztina összegezte és véleményezte a nyelvész szemével, hozzá összegezte gondolatokat Bősze Péter fűzött a gyakorló orvos szemével. Nem titkolt célunk az volt ezzel a kis felméréssel az írásgyakorlat bemutatásán túl, hogy a még szabályozatlan formákra kialakítsunk egy közös helyesírási állásfoglalást, amelyet az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága elé terjeszthetünk megvitatásra, jóváhagyásra.

Nyomatékkal szeretnénk hangsúlyozni, hogy a felméréssel kizárólag a helyesírási szabályok, az írásmód tisztázása, egységesítése volt a célunk, és nem az, hogy a hosszú, akár több kötőjelet is tartalmazó szóösszetételek írásmódját terjesszük. Messzemenően a magyar nyelvnek megfelelő szerkezetes megoldásokat tartjuk szükségesnek. Javasoljuk a szerzőknek, hogy a hosszú, „nyakatekert” szóösszetételeket kerüljék, de az írásmód szabályainak megalkotása ennek ellenére elengedhetetlen.

A közreműködők: Berényi Mihály, Buvári Márta, Grétsy Zsombor, Hagymási Krisztina (Orvosi Hetilap)¹, Hatvani

István (Szemészet), Kardos Tibor (Medicina Könyvkiadó), Németh Éva (Lege Artis Medicinae, LAM)², Varga Zoltán, Viant Katalin, Vincze Judit (Simmelweis Könyvkiadó)

ÖSSZEGEZÉS, VÉLEMÉNYEZÉS A NYELVÉSZ SZEMÉVEL KÉTTAGÚ, IDEGEN ELŐTAGOT TARTALMAZÓ ÖSSZETÉTELEK (1) Példa: nukleotid + analóg

Ezt a típust a kérdőívben egyetlen példa tartalmazta, amely már magyaros írásmódú, idegen eredetű előtagot tartalmaz. A problémát azonban a választott forma jól érzékelteti. A *nukleotid* szófaji hovatartozása a nyelvi tudás számára bizonytalan lehet, a tapasztalat szerint sokszor melléknévként kezelik, és egyszerű jelzős szerkezetként írják a gyakorlatban annak ellenére, hogy a *nukleotid* főnévi értékű, így jelöletlen határozós vagy birtokos jelzős összetételt alkot az *analóg* utótaggal: nukleotiddal analóg, egybeírása tehát az AkH.¹¹ 125. c) szabálypontja szerint történik, vagy nukleotidnak az analógja, ekkor az egybeírás a 128. c) pontnak felel meg.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *nukleotidanalóg*.

Hagymási Krisztina: *nukleotidanalóg* – két egyszerű szóból álló szóösszetétel.

Kardos Tibor: *nukleotidanalóg* – jelöletlen összetétel a jelentése szerint.

Németh Éva: *nukleotidanalóg* – birtokos jelzős összetétel.

Varga Zoltán: *nukleotidanalóg*.

Viant Katalin: *nukleotidanalóg*.

Vincze Judit: *nukleotidanalóg* – a birtokos jelzős kapcsolatot a magyar helyesírás szerint egybeírjuk.

A válaszokból kitűnik, hogy a szakmai állásfoglalás az előzetes várakozással (és tapasztalattal) ellentétben határozott, mind a szerkezet megítélését, mind az írásmódot illetően. Az Orvosi helyesírási szótár a *nukleotid* főnévvel alkotott összetételre nem hoz példát, a kémiai helyesírási szótárban azonban találunk analógiás alakokat az írásmódra vonatkozóan: *nuklidösszetétel*, *nuklidtömeg*.

1. Fehér János főszerkesztő jóváhagyásával.

2. Nemesánszky Elemér főszerkesztő jóváhagyásával.

A SZÓTAGSZÁMLÁLÁSI SZABÁLY

(2) Példák: *sejtkenet + vizsgálat; víruscsalád + meghatározás*

A szótagszámlálási szabály közismerten a három- vagy többtagú összetételeket érinti. Ezekbe, ha az alapalak szótagszáma meghaladja a hatot, egy esztétikai-tagoló kötőjelet teszünk az értelemtükrötetésnek megfelelően, a tagoló olvasás megkönnyítése érdekében (138. pont). Vagyis a megoldás: *sejtkenetvizsgálat* (3 tag, 6 szótag), *víruscsalád-meghatározás* (3 tag, 9 szótag).

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *sejtkenetvizsgálat* a szabály szerint; *víruscsalád-meghatározás*.

Buvári Márta: *sejtkenetvizsgálat* és *víruscsalád-meghatározás* a szótagszámlálási szabálynak megfelelően.

Hagymási Krisztina: *sejtkenetvizsgálat* (3 egyszerű szóból álló összetétel, kevesebb, mint 6 szótag), *víruscsalád-meghatározás* (3 egyszerű szóból álló összetétel, több, mint 6 szótag).

Hatvani István: *sejtkenet vizsgálat*, *víruscsalád meghatározás*.

Kardos Tibor: *sejtkenetvizsgálat* (6 szótagos összetétel), *víruscsalád-meghatározás* (3 tagú, 9 szótagos összetétel).

Németh Éva: *sejtkenetvizsgálat* és *víruscsalád-meghatározás* a szótagszámlálási szabálynak megfelelően.

Varga Zoltán: *sejtkenetvizsgálat*, *víruscsalád-meghatározás*.

Viant Katalin: *sejtkenetvizsgálat*, *víruscsalád-meghatározás*.

Vincze Judit: *sejtkenetvizsgálat*, *víruscsalád-meghatározás*.

Látható, hogy a szótagszámlálási szabály alapvető alkalmazása nagyjából nem jelent problémát az orvosi szakmában sem. (Az ezzel a szabállyal kapcsolatos írásgyakorlati gondok általános érvényűek, ezeket lásd Laczkó–Mártonfi 2004: 128–131.)

BETŰSZÓKKAL ALKOTOTT KÉTTAGÚ ÖSSZETÉTELEK

(3) Példák: *sejt + DNS; DNS + vizsgálat; HPV + fertőzött (sejt)*

Az egyszerű kéttagú betűszót tartalmazó összetételeket a helyesírási szabályzat 287. a) pontja rögzíti, jöllehet csak betűszó + főnévi utótag felépítéssel, ám ennek egyértelmű mintájára az előtag + betűszó felépítés is értelemszerűen ugyanúgy íródik, tehát mindkettő kötőjellel: *DNS-vizsgálat*, *sejt-DNS*. A harmadik példa kevésbé tipikus, ugyanis az utótag nem főnév, hanem befejezett melléknévi igenév. Erre a típusra, amely például az orvosi nyelvben bőséggel előfordul, akadémiai szabályzati példa nincsen, ám logikus a kötőjeles kapcsolás, hiszen egy eredetileg raggal jelölt viszony válik jölletlenné: *HPV-vel fertőzött* → *HPV-fertőzött*.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *sejt-DNS*, *DNS-vizsgálat*, mivel birtokos jelzős összetételek, amelyekben rövidítés van. A *HPV-fertőzött* összetett jelző.

Buvári Márta: *sejt-DNS*, *DNS-vizsgálat*, jelöletlen szerkezetek, de betűszóknál nem lehet teljes egybeírás alkalmazni. *HPV-fertőzött sejt* vagy *HPV-vel fertőzött sejt*.

Hagymási Krisztina: *sejt-DNS* (betűszóhoz kapcsolt előtag), *DNS-vizsgálat* (betűszóhoz kapcsolt utótag); *HPV-fertőzött sejt*.

Kardos Tibor: *sejt-DNS*, *DNS-vizsgálat*.

Németh Éva: *sejt-DNS*, *DNS-vizsgálat*, a rövidítést és betűszót tartalmazó összetételekhez tartozik, birtokos jelzős.

Varga Zoltán: *sejt-DNS*, *DNS-vizsgálat*.

Viant Katalin: *sejt-DNS*, *DNS-vizsgálat*.

Vincze Judit: *sejt-DNS*, *DNS-vizsgálat*.

Egyértelmű, hogy a betűszós összetételek kötőjeles kapcsolása természetes az írásgyakorlatban, hiszen ez az egyetlen lehetséges megoldási mód a csupa nagybetűvel írt, közszoí betűszók összetételei tagként való megjelenítésének is.

KÉT BETŰSZÓBÓL ÁLLÓ ÖSSZETÉTEL

(4) Példa: *HPV + DNS*

Két betűszóból álló összetett szóra a helyesírási szabályzatban nem találunk példát, s nem tér ki erre a kérdéskörre az OH. sem. Nyilvánvaló azonban, hogy az egyértelmű szerkezeti tagolódás jelölésére kizárólag a kötőjel alkalmas: *HPV-DNS*.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *a HPV DNS-e*.

Buvári Márta: *a HPV DNS-e*.

Hagymási Krisztina: *HPV-DNS*, betűszóhoz csatolt tag.

Kardos Tibor: *HPV-DNS*.

Németh Éva: *HPV-DNS*, jelöletlen birtokos jelzős összetétel, amely betűszót tartalmaz.

Varga Zoltán: *HPV-DNS*.

Viant Katalin: *HPV-DNS*.

Vincze Judit: *HPV-DNS* (a magyar helyesírás szabályzata még nem foglalkozik ezzel).

A válaszadók egyértelműsítik a kötőjeles és egyetlen lehetséges írásmódot.

RÖVIDÍTÉST TARTALMAZÓ ÖSSZETÉTEL

(5) Példák: *St IB2 + méhnyakrák; St. IB2 + méhnyakrák*

A rövidítés a *stádium* szó orvosi használatú formája, amelynek egységesen hagyományozódó írásmódja nincsen sem a kis- és nagybetűk, sem a ponttal való lezárás vagy pontnélküliség tekintetében. A betű- és számkombinációból álló rész a stádium típusát jelöli. Mindkét példában azonban egységes utótagi kapcsolás lehetséges: egyrészt a kötőjel (annak ellenére, hogy a rövidítés feloldása: *IB2-es stádiumú méhnyakrák*, de a melléknévi jelző kötőjeles kapcsolása rövidítések vagy betűszók esetében nem szokatlan, lásd: *európai uniós csatlakozás*, *EU-csatlakozás*). Az első esetben ugyan szóköz van a rövidítés és a betű-szám jelzés között, de minthogy a nagybetűk egységet képeznek (tulajdonneveknél például a leggyakoribb eljárás a névterjedelem jelölésére), így semmi nem akadályozza a kötőjel használatát. Szóköz nélkül megoldáskor pedig még természetesebb ez az írásmegol-

dás. Tehát: *St IB2-méhnyakrák, St. IB2-méhnyakrák*. Másrészt megoldás lehet azonban a különírás is, ez esetben azonban a rövidítésben lévő szóközt célszerű lenne kiküszöbölni: *St. IB2 méhnyakrák*. Ezzel kapcsolatosan szakmai állásfoglalás és egységesítés szükséges.

VÁLASZOK:

Buvári Márta: *IB2 stádiumú (st.) méhnyakrák* (az *IB2* a *stádium* jelzője, a jelző magyarul semmiképpen sem állhat a jelzett szó után, legfeljebb kettősponttal: *méhnyakrák, st.: IB2*).

Hagymási Krisztina: *St IB2 méhnyakrák, St. IB2 méhnyakrák*.

Kardos Tibor: *St IB2 méhnyakrák, St. IB2 méhnyakrák* – erre vonatkozó szabály nincsen, a lényeg, hogy egységes legyen. Németh Éva: *st IB2 méhnyakrák, st. IB2 méhnyakrák* – a különírt közszoói összetételekhez tartozik.

Varga Zoltán: *St IB2 méhnyakrák, St. IB2 méhnyakrák*.

Viant Katalin: *st. IB₂-méhnyakrák*.

Vincze Judit: *st. IB2 méhnyakrák* – a *stádium* szó rövidítése nem egységes, a legelfogadhatóbb, ha rövidíteni szeretnénk egyáltalán, az *st.*, kis *s*-sel, és feltétlenül a különírás a megfelelő a szerkezet többi részét illetően.

A fentiek alapján elég egyértelmű, hogy az írásgyakorlat az utótag különírása felé hajlik, továbbá az is, hogy ténylegesen szükség van a szakmai konszenzusra a helyes és egységes jelölés érdekében, nyilvánvalóan a nemzetközi mintát is figyelembe véve.

MOZGÓSZABÁLYOS ALAKOK: AZ ELSŐ MOZGÓSZABÁLY

(6) Példa: *anyagcsere + vizsgálat + kérés*

A példa helyesírása egyértelmű szabályozás alá esik, az ún. első mozgósabály szerint irandó (139. a) pont), ráadásul ez az akadémiai szabályzat egyik bemutatató példája a jelenségre, vagyis arra, hogy egy, a szótagszámlálási szabály miatt eleve kötőjellel tagolt összetett szó (*anyagcsere-vizsgálat* – 3 tag és 7 szótag) az újabb utótagot úgy veszi magához, hogy az első kötőjel kimarad, és az újabb tag kapcsolódik hozzá kötőjellel: *anyagcserevizsgálat-kérés*. Éppen a példa közismertebb volta miatt a kérdőívben az első mozgósabály megítélésére voltunk kíváncsiak.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *anyagcsere-vizsgálat kérése*, mindenképpen a szerkezetes megoldás a megfelelő: tudniillik ezzel az eljárással végtelenül hosszú szavak állnak elő.

Buvári Márta: *anyagcsere-vizsgálat kérése*, nem kell mindenképp egy szót csinálni, ha igen: *anyagcserevizsgálat-kérés*.

Grétsy Zsombor: *anyagcserevizsgálat-kérés*, ilyenkor az első mozgósabályt alkalmazzuk.

Hagymási Krisztina: *anyagcserevizsgálat-kérés*, ugyanis 4 egyszerű szóból álló összetett szó, amely több, mint 6 szótag.

Hatvani István: *anyagcserevizsgálat kérés*, de jobb helyette a következő: *anyagcsere vizsgálatára irányuló kérés*.

Kardos Tibor: *anyagcserevizsgálat-kérés*, a mozgósabály a) pontja szerint.

Németh Éva: *anyagcserevizsgálat-kérés*, AkH.¹¹ 139. pontja szerint.

Varga Zoltán: *anyagcserevizsgálat-kérés*.

Viant Katalin: *anyagcserevizsgálat-kérés*.

Vincze Judit: *anyagcserevizsgálat-kérés*, a mozgósabály szerint, de a szövegkörnyezettől függően célszerű elkerülni, például: *anyagcsere-vizsgálatot kérünk, kérjük az anyagcsere vizsgálatát, az anyagcsere-vizsgálat kérése* stb.

Nyilvánvaló tehát, hogy a szabály és a helyes alak ismert, de az is kiderül, hogy a túlságosan hosszú összetételektől létezik egyfajta jogosnak mondható idegenkedés. Ahogy az AkH.¹¹ is fogalmaz: „az ilyen túlzottan hosszú nyúlt szavak esetében azonban jobb a szerkezetes megoldás: *anyagcsere-vizsgálat kérése*”.

(7) Példák: *A-vitamin + hiány; AB-vércsoport + keresés; 5-fluoruracil + kezelés*

A fenti, kötőjellel írt alakok közös vonása, hogy egy ún. tartozékbetűt (tehát nem betűszót vagy rövidítést, a betűnek önmagában mint betű van jelölő-, megkülönböztető értéke), illetőleg tartozékszámot tartalmaznak előtagként, amely kötőjellel kapcsolódik a szaknyelvi szótári hagyományak megfelelően az utána következő szóhoz: *A-vitamin, 5-fluoruracil*. A helyesírási szabályozás, még a szaknyelvi sem, az ilyen felépítésű alakokkal külön nem foglalkozik, nem fogalmaz meg szabályt arra vonatkozóan, hogy az efféle kapcsolatokat hogyan kell írni, így valójában tényleg csak a szótári hagyományra támaszkodhatunk.

A kötőjeles rögzítés miatt a további utótagok kapcsolása nehezkessé válik. Ugyan az első mozgósabály alkalmazható lenne formailag, hiszen azt mondja ki, hogy egy kötőjellel alkotott szóhoz az újabb tagot kötőjellel fűzzük, s az első kötőjelet kihagyjuk, ebben az esetben a különösen a tartozékbetűs alakoknál, ez a megoldás nehezen értelmezhető formákhoz vezetne: **Avitamin-hiány*, de ugyanez igaz a számokra is: *5fluoruracil-kezelés* – ez utóbbi merőben ellentmondana a kémiai szabályozásnak is (pl. *1-allil-4-metoxi-benzol*).

A megoldásra az orvosi helyesírás a lehető legésszerűbb megoldást kínálja, az utótag további kötőjeles kapcsolását: *A-vitamin-hiány, AB-vércsoport-meghatározás, 5-fluoruracil-kezelés*. Ez a fajta megoldás teljes összhangban van például a földrajzi névi és a kémiai több kötőjeles alakok rögzítésének logikájával, nehézsége azonban, hogy további utótagok esetében újabb kötőjelekre van szükségünk: *A-vitamin-hiány-megelőzés*, hiszen az *A-vitamin-hiánymegelőzés* (amely egy sajátos mozgósabály lenne) más tagolódást, így más értelmezést adhat (ez utóbbi az *A-vitamin hiánymegelőzése* lenne és nem az *A-vitamin hiányának a megelőzése*).

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: mindenképpen *A-vitamin hiánya, AB-vércsoport keresése*, a több kötőjeles megoldás nagyon csúnya;

hasonlóképpen: *kezelés 5-fluor-uracillal*, annál is inkább, mert az *5-fluor-uracil* eleve két kötőjelet tartalmaz.

Buvári Márta: *A-vitamin-hiány*.

Grétsy Zsombor: az *5-fluoruracil* a kémiai szaknyelvben mint forrásnyelvben megtalálható szó, s egy technikai kötőjellel egybeírjuk a *kezelés* szóval: *5-fluoruracil-kezelés*.

Hagymási Krisztina: *A-vitamin-hiány*, *AB-vércsoport-keresés* (rövidítés + főnév kötőjeles kapcsolatához csatolt tag), *5-fluoruracil-kezelés* (szám + főnév kapcsolatához csatolt tag).

Hatvani István: *A-vitamin hiány*, *AB-vércsoport keresés*, *5-fluoruracil kezelés*.

Kardos Tibor: *A-vitamin-hiány*, *AB-vércsoport-keresés*, *5-fluoruracil-kezelés* – nincsen más megoldás, csak a két kötőjel, így csak a szerkezetes megoldás lehet megnyugtató.

Németh Éva: *A-vitamin-hiány*, *AB-vércsoport-keresés*, *5-fluoruracil-kezelés* – ezek mind az első mozgósabály speciális esetei. A szabály nem hajtható végre olyan, kötőjellel tagolt szavak esetében, amelyekben a kötőjelet nem a szótagszámlálási szabály vagy más mozgósabály írja elő, például: *A-vitamin*, *X-kromoszóma*, *spicc-cipő*, *szén-monoxid*. Ha ezekhez a szavakhoz újabb tagot kapcsolunk, a kötőjelet nem lehet elhagyni. „Ilyenkor [...] nem írható egybe az első két tag, s ha az utótagot közvetlenül a második taghoz kapcsolnánk, tagolási probléma állna elő. Ezért tűnik a legjobb megoldásnak, ha az újabb összetételi utótag is kötőjellel kapcsolódik: *A-vitamin-hiány*, *X-kromoszóma-rendellenesség*, *spicc-cipő-szaküzet*, *szén-monoxid-mérgezés*. Ha további utótag járul az összetételhez, az újabb kötőjellel kapcsolódik: *A-vitamin-hiány-megelőzés*. Az efféle szerkezetek azonban nagyon nehézkesek, ezért célszerű feloldani őket: *A-vitamin-hiány megelőzése*” (Laczkó–Mártonfi 2004:131).

Varga Zoltán: *A-vitamin-hiány*, *AB-vércsoport-keresés*, *5-fluoruracil-kezelés*.

Viant Katalin: *A-vitamin-hiány*, *AB-vércsoport-keresés*, *5-fluoruracil-kezelés*.

Vincze Judit: *A-vitamin-hiány* vagy *A-vitamin hiánya*; *AB-vércsoport-keresés* vagy *keresik az AB-vércsoportúakat*; *5-fluoruracil-kezelés* vagy *5-fluoruracillal kezelik* (logikus a kötőjeles kapcsolat, ám elgondolkodtató egy más vonatkozásban: a gyógyszernevekhez vagy törzskönyvezett hatóanyagnévhez hogyan kapcsoljuk az utótagot, például: *natamycin-kezelés*, *oxacyllin-kezelés*; *penicillinkezelés*, de: *benzylpenicillin-kezelés*).

A válaszokból kitűnik, hogy a megkérdezettek elfogadják a helyesírás értelemtükrözőtető jellegéből adódó több kötőjeles megoldást, ám az is kétségtelen, hogy erősen idegenkedünk tőle, feltehetően azért, mert az efféle alakok köznyelvi jelenléte számszerűen viszonylag kevés, már a két kötőjel egy szóalakban való megjelenése erős jelöltsége, értelmezési igénye (nagyobb szellemi erőfeszítést kíván) okán ijesztőnek tűnik. Ezt támasztja alá a földrajzi nevek helyesírásának két kötőjellel jelölt alakjaitól való „félelem” is (*Belső-János-dűlő*, *Rohonci-Arany-patak* – mindkettő szabályzati példa).

(8) Példa: *a + vírus + DNS*

Ez a példa egy olyan jelenséget képvisel, amelyre vonatkozóan nem találunk semmiféle helyesírási szabályt: egy tartozékbetűs szerkezet és egy betűszó összetételét. Az analógia alapján a tartozékbetűs szerkezet – jóllehet szótári hagyománya ennek a formának egyáltalán nincsen – kötőjeles írásmódú kell, hogy legyen: *A-vírus*, és a betűszói utótag is kötőjellel kapcsolódik, egyrészt a betűszói volta, másrészt a mozgósabályra érzéketlen kötőjelet tartalmazó előtag miatt. Az értelemszerűen kikövetkeztethető megoldás: *A-vírus-DNS*. (Amennyiben a tartozékbetűt az előtagi szerkezetben különírjuk, akkor a betűszói utótag is különírással kapcsolódik hozzá a helyesírási logikának megfelelően: *A vírus DNS*. Lásd ezt később részletesen.)

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *az A-vírus DNS-e* (a különírt A-t akár névelőnek is olvashatnánk).

Hagymási Krisztina: *A-vírus-DNS* (betűszóhoz csatolt tag).

Kardos Tibor: nem érthető pontosan, *az A vírus DNS-e?*

Németh Éva: *A-vírus-DNS*. Az *A-vírus* szótári alakja kötőjelezett. A harmadik tag kötőjeles kapcsolását a birtokos jelzős szerkezettel indokolhatjuk.

Varga Zoltán: *A vírus-DNS*.

Viant Katalin: *A-vírus-DNS*.

Vincze Judit: *A-vírus-DNS*.

A kapott válaszok viszonylagos sokfélesége egyértelműsíti a helyesírási problémát, amely elsősorban a tartozékbetűs kifejezések írásmódját érinti. Ha annak szabályozása megszületik, akkor az utótagi (esetleges előtagi) kapcsolat már egyértelműen következik az alapírásmódból.

(9) Példák: *májgyulladás-A + vírus*; *hepatitis-A + fertőzés*; *polimeráz-I + meghatározás*

Példáinkban a tartozékbetűt utótagként jelenik meg. Annak ellenére, hogy a helyesírási logika a (6) példákkal azonos analógiát sugall, mégis problémás a megítélése, ugyanis az orvosi helyesírás a szabály megfogalmazásakor csak előtagi példát hoz (*C-vitamin-hiány*), így az utótagi alakok megítélésben csak a szótárhoz fordulhatunk, ahol is a szabálynak teljesen ellentmondó példát találunk: *hepatitis B-antigén*. Az első probléma az, hogy miért nem szerepel kötőjel a tartozékbetű előtt: *hepatitis-B?* Megkönnyítené az írásgyakorlatot, ha a tartozékbetűk elő- és utótagként is ugyanúgy viselkednének, azaz egységesen például kötőjellel, illetőleg a nélkül. Indokolhatja a kötőjel-nélküliséget az idegen írásmódú előtag, ez esetben azonban konzekvensen különbséget kellene tenni a magyar vagy magyaros írásmódú és az idegenes előtagok között: *hepatitis B* és *májgyulladás-B*. Ekkor azonban a további utótagok kapcsolása el fog térni egymástól, hiszen a kötőjeles alakhoz az utótagot is kötőjellel fűzzük: *májgyulladás-B-vírus*, az idegenesen különírt alakhoz viszont a további utótag is különírással járul: *hepatitis B vírus* (lásd alább is). Mindenesetre

a *hepatitis B-vírus* szótári forma semmiképp nem mondható szerencsésnek. A probléma úgy tűnik, feltétlenül akadémiai bizottsági kidolgozást és állásfoglalást igényelne szaknyelvi szinten, lehetőség szerint az egységesítés irányában.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *a májgyulladás-A vírusa* (lényegében szerkezetes megoldás).

Buvári Márta: *a májgyulladás A vírusa*. Ez esetben az *A* a *vírus* jelzője. A *hepatitis A* sorrend nem magyaros, ha a szót magát lefordítjuk, ez még inkább kiütözközik. Helyesebb lenne így: *A-hepatitis-fertőzés* vagy *A-májgyulladás-vírus*.

Grétsy Zsombor: *májgyulladás-A-vírus, hepatitis-A-fertőzés, polimeráz-I-meghatározás*.

Hagymási Krisztina: *májgyulladás-A-vírus, hepatitis-A-fertőzés* (rövidítés + főnév kötőjeles kapcsolatához csatolt tag); *polimeráz-I-meghatározás* (szám + főnév kötőjeles kapcsolatához csatolt tag).

Hatvani István: *a májgyulladás-A + vírus* forma mellőzhető; *hepatitis-A fertőzés; polimeráz-I meghatározás*.

Kardos Tibor: *májgyulladás-A-vírus (?)*, *hepatitis-A-fertőzés (?)*, de: *polimeráz-I meghatározása* – ebben az esetben csak a szerkezetes megoldás a megnyugtató.

Németh Éva: helyesen: *májgyulladás A* és *hepatitis A*, vagyis az utótagokat ezektől külön kell írni, amely a második mozgósabály speciális esete. Ennek értelmében azokban a szerkezetekben nem lehet alkalmazni a második mozgósabályt, amelyek egy különírt betűjelből és egy főnévből vagy melléknévből állnak, például: *x tengely, S kanyar, T dugó*. „az ezekhez járuló utótag különírandó: *x tengely szerkesztés, S kanyar ív, T dugó csere*” (Laczkó–Mártonfi 2004:133). Tehát: *májgyulladás A vírus, hepatitis A fertőzés*; de: *polimeráz-I-meghatározás*.

Varga Zoltán: *májgyulladás A-vírus, hepatitis A-fertőzés, polimeráz I-meghatározás*.

Viant Katalin: *A-vírus okozta májgyulladás (!)*, *A-vírus okozta hepatitisfertőzés, polimeráz-I-meghatározás*.

Vincze Judit: *a májgyulladás-A + vírus* típusú összetétellel még nem találkoztam; *hepatitis-A-vírus (okozta fertőzés)* vagy *hepatitis-A-vírusfertőzés; polimeráz-I-meghatározás* vagy *polimeráz-I meghatározása*.

A válaszokból kiderül, hogy az írásgyakorlatban a tartozékbetűk utótagi kapcsolásánál teljes a zűrzavar, s ez megerősíti azt a tényt, hogy akadémiai szaknyelvi állásfoglalásra van szükség a következő kérdések vonatkozásában: Tegyük-e különbséget a magyaros és idegen írásmódú előtagok között? Ha nem, mi legyen az egységes írásmód: a kötőjelezés vagy a különírás? Mit mutat a nemzetközi gyakorlat? Annak függvényében, hogy ezekre a kérdésekre milyen válaszok adhatók, a további utótagok kapcsolása már következik az értelemtükrözött magyar helyesírás logikájából.

(10) Példák: *e-posta + szolgálat; E6-fehérje + vizsgálat*

A példák egyrészt egy olyan nyelvi jelenséget mutatnak, amelyet a nyelvtanok, illetőleg a helyesírás nem tart nyilván

a magyar sztenderdben: az egyetlen betűjelből álló betűszavak meglétét. Az *e* ugyanis az *elektronikus* jelző betűszói változata (az angolból eredően), amíg a második példa *E*-je pedig az angol *early* szóból származó szaknyelvi nagybetűs betűszó. Betűszóként kötőjellel kapcsolódik hozzájuk az utótag, az első példában annak ellenére, hogy a teljes változat különírt jelzős szerkezet: *elektronikus posta*. Ám a kötőjeles írásmódot támogatja az angol nyelvi megfelelő (*e-mail*), másrészt az a tény, hogy kisbetűvel, különírva az utótagtól erősen értelemzavaró lenne a magyar *e* mutató névmás következtében. A második példa továbbá tartalmaz egy altípust jelölő számot (tartozékszám) is, amelyet a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően szóköz nélkül kell a betűszóhoz írni. Ez a kapcsolási forma kétségtelenül megkönnyíti az utótag kapcsolatát: kötőjellel. A lehetséges megoldások tehát: *e-posta-szolgálat, E6-fehérje-vizsgálat*. (Lásd a (6) példákat is.)

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *e-posta-szolgálat, de: E6-fehérje vizsgálat*.

Buvári Márta: *az E6 fehérje vizsgálata, esetleg E6-fehérje-vizsgálat*.

Hagymási Krisztina: *e-posta-szolgálat; E6-fehérje-vizsgálat* (mindkettő rövidítés + főnév kötőjeles kapcsolatához csatolt tag).

Kardos Tibor: *e-posta-szolgálat; E6-fehérje-vizsgálat*, akkor ha a fehérjék efféle alakját kötőjellel kell írni.

Németh Éva: *e-posta-szolgálat; E6-fehérje-vizsgálat* (mindkettő az első mozgósabály speciális esete).

Varga Zoltán: *e-posta-szolgálat; E6-fehérje-vizsgálat*.

Viant Katalin: *e-posta-szolgálat, E6-fehérje-vizsgálat*.

Vincze Judit: *e-posta-szolgálat; E6-fehérje-vizsgálat*.

Ahogy a (6) példánál is érzékelhető volt, akár tartozékbetűről van szó, akár egybetűs betűszóról, a kötőjeles kapcsolat, valamint az utótagok további kötőjelezése az írásgyakorlat számára is elfogadhatónak tűnik. Értelemszerűen a nyelvészeti megkülönböztetés (tartozékbetű, betűszó) ebben a vonatkozásban nem lényeges a rögzítés során, egyformán kezeljük őket.

(11) Példák: *sejt-DNS + vizsgálat; DNS-vizsgálat + kérés; HPV-DNS + vizsgálat*

A fenti egybetűs betűszók (és tarozékbetűs előtagi formák) mintáját követi a több-betűs betűszóból álló, kötőjeles összetételek további utótaggal való ellátásának írásmódja. Azaz a következő összetételi utótagot is kötőjellel fűzzük a szerkezethez: *sejt-DNS-vizsgálat, DNS-vizsgálat-kérés, HPV-DNS-vizsgálat*.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *a sejt-DNS vizsgálata*.

Buvári Márta: *sejt-DNS-vizsgálat*.

Hagymási Krisztina: *sejt-DNS-vizsgálat, DNS-vizsgálat-kérés, HPV-DNS-vizsgálat* (mindhárom betűszóhoz csatolt tagból áll).

Kardos Tibor: *sejt-DNS-vizsgálat; DNS-vizsgálat-kérés* (mozgósabályszerű megoldás, az első kötőjel nem hagyható el); *a HPV-DNS vizsgálata* (csak a szerkezetes megoldás megnyugtató).

Németh Éva: *sejt-DNS-vizsgálat, DNS-vizsgálat-kérés, HPV-DNS-vizsgálat* – mindegyik betűszót tartalmazó összetétel, az első mozgósabály speciális esete.

Varga Zoltán: *sejt-DNS-vizsgálat; DNS-vizsgálat-kérés; HPV-DNS-vizsgálat*.

Viant Katalin: *sejt-DNS-vizsgálat, HPV-DNS-vizsgálat*.

Vincze Judit: *sejt-DNS-vizsgálat; DNS-vizsgálat-kérés; a HPV-DNS vizsgálata* vagy *HPV-DNS-vizsgálat*.

Ahogy a (6) példa alapján várható volt, az írásgyakorlat elfogadja a két kötőjelet egyértelműen a tipikusnak mondható betűszói összetett szavak esetében. Egyedül a két betűszót tartalmazó összetételnél nem teljesen egységes az álláspont, nyilvánvalóan ezek viszonylag ritkább volta miatt.

(12) Példák: *follow-up + vizsgálat; e-mail + szolgálat*

Eltérnek a betűszót tartalmazó összetett szavaktól az idegen, kötőjeles formák további magyar utótaggal ellátott alakjai. Értelemszerűen nem alkalmazható az első mozgósabály ezekben az esetekben sem, ahogy a betűszós formáknál láttuk (továbbá ilyenek a valódi vagy jelszerű rövidítést tartalmazó összetételek, illetőleg az olyan kötőjeles pl. vegyületnevek, ahol szakmai fontosságú a kötőjel mindenkori mozdíthatatlansága, például: *szén-monoxid-mérgezés*). Nem tudjuk tehát kihagyni az idegen szóból a kötőjelet, hiszen azok nem illeszkednek be a magyar nyelv rendszerébe, így az alapalak meghagyása elengedhetetlen az íráskép felismerhetősége miatt (nem lehet **follow-up-vizsgálat* a megoldás). Ez esetben az következne, hogy a betűszót, rövidítést, vegyületnevet stb. tartalmazó összetételekhez hasonlóan az utótagok kötőjellel kapcsolódjanak. Az idegen szavak esetében azonban végrehajtunk egy ún. egyszerűsítési eljárást: kihagyjuk az utótag elől a kötőjelet, legyen bármilyen nyelvtani felépítésű az eredeti idegen nyelvi alak (jelen példákban egy viszonzós szerkezetről, valamint egy egybetűs betűszói angol alakról van szó): *follow-up vizsgálat, e-mail szolgálat*. Erre vonatkozóan a helyesírási szabályzatban külön szabálypont nincsen, az akadémiai szótár példaanyagában azonban megtaláljuk a mintát, többek között éppen az *e-mail cím* formát.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: ezeket célszerű lenne magyarul használni inkább, de: *e-mail-szolgálat*.

Grétsy Zsombor: Természetesen nem alkalmazunk mozgósabályt. Az ilyen kötőjeles idegen szavak nem elemzendők (egyébként alapvetően a kötőjel nélküli összetett idegen szavak sem elemzendők), egy szóelemnek kell őket tekinteni, csak a szótagszámlálás esetében érdekes, hogy milyen hosszúak. Annak, hogy ezek a kötőjellel írott idegen elemek egy szóelemnek tekintendők, az az oka, hogy itt voltaképp a forrásnyelv (esetünkben az angol)

számunkra szokatlan, de a forrásnyelvben szabályos, önálló jelentéssel bíró szavairól van szó. E tekintetben csak „véletlen zavarórepülés”, hogy az adott forrásnyelvi formában történetesen a „-” karakter szerepel, amely formailag egybeesik a mi kötőjelünkkel: ez a szem előtt tartandó tény sok probléma forrása lehet helyes és logikus helyesírási elveink kialakításában. Úgy vélem, a *follow-up* szó melléknévi jelentésű, tehát a *follow-up vizsgálat* forma helyes. Ám az *e-mail* szerintem főnév, ezért az *e-mail + szolgálat* egységet összetett szónak kell tekinteni (pl. mint *postaszolgálat, levélszolgálat, futárszolgálat*), s mint ilyet egybe kell írni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az **e-mailszolgálat* írásforma magyar nyelvi környezetben egyszerűen használhatatlanul zavaró, ezért a logikai tisztaság és az írásképi elfogadhatóság egyetlen egyeztetetőségi módjának egy „technikai kötőjel” beillesztését tartom: véleményem szerint a helyes, használható és egyúttal tartalmazó is logikus forma az *e-mail-szolgálat* írásmód.

Hagymási Krisztina: *follow-up vizsgálat, e-mail szolgálat* (idegen helyesírású elemhez csatolt kifejezés).

Hatvani István: ezeket az alakokat mindenképpen magyarítani kell.

Kardos Tibor: *follow-up-vizsgálat, e-mail-szolgálat*.

Németh Éva: *follow-up-vizsgálat, e-mail-szolgálat* (az első mozgósabály speciális esete, a szabály nem hajtható végre, mert a kötőjelet nem a szótagszámlálási vagy más mozgósabály írja elő).

Varga Zoltán: *follow-up vizsgálat, e-mail-szolgálat*.

Viant Katalin: *follow up-vizsgálat, email-szolgálat*.

Vincze Judit: *follow-up vizsgálat* – ez egy minőségjelzős szerkezet, rákérdezéssel: milyen vizsgálat?; *e-mail-szolgálat*, mivel az előtag „sajátos” mozaikszó, így a kötőjeles kapcsolás a megfelelő.

A válaszokból egyértelműen következik, hogy a szótári példákban képviselt egyszerűsítési eljárás ezekben a formákban egyáltalán nem ismert, nem ment át az írásgyakorlatba. Ezen nincs mit csodálkozni, az írásgyakorlat inkább követi a logikus, kikövetkeztethető két kötőjeles megoldást. Célzerű a helyesírási szabályzat egy majdani újabb kiadásában megfogalmazni a szabályt, még ha ritka előfordulású is. Vagy ha ott nem, a szaknyelvi szabályzatokban feltétlenül.

MOZGÓSZABÁLYOS ALAKOK: A MÁSODIK MOZGÓSZABÁLY

(13) Példa: *hasító enzim + vizsgálat*

Ez a példa is egyértelmű helyesírási szabályozás alá esik, az ún. második mozgósabályt kell alkalmazni rá: *hasítóenzim-vizsgálat* (139. b) pont). Ebben az esetben egy különírt jelzős szerkezethez (*hasító enzim*) járul utótag, amely az eredeti jelzett szóval egybeírt összetételt alkot (*enzimvizsgálat*). Ha azonban a jelzőt különírjuk (*hasító enzimvizsgálat*), akkor az az utótagra fog vonatkozni, ezért az elemeket mozgatni kell: a különírt szerkezet tagjait alkalmilag egybeírjuk, és hozzá az utótagot mindig, szótagszámlálásra való tekintet nélkül kötőjellel fűzzük.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *hasítóenzim-vizsgálat*.

Buvári Márta: *hasítóenzim-vizsgálat*, jelöletlen birtokviszony, amely az egész jelölt, ezért magában véve különírandó szerkezetre vonatkozik, „összerántja” azt.

Hagymási Krisztina: *hasítóenzim-vizsgálat*, a mozgósabály miatt.

Hatvani István: *hasító-enzim vizsgálat*.

Kardos Tibor: *hasítóenzim-vizsgálat*, amely nem mozgósabályos alak, mert a *hasítóenzim* egybeírandó, de a végeredmény szempontjából mindegy, mert ez esetben a kötőjelezést a szótagszámlálás indokolja.

Németh Éva: *hasítóenzim-vizsgálat* (második mozgósabály).

Varga Zoltán: *hasítóenzim-vizsgálat*.

Viant Katalin: *hasítóenzim-vizsgálat*.

Vincze Judit: *hasítóenzim-vizsgálat*, automatikusan használjuk a mozgósabályt. Kétféle értelme is lehet: a hasító enzimmel vizsgálunk valamit, vagy a hasító enzimet vizsgáljuk.

Az egyetértő válaszokból az következhet, hogy a második mozgósabály közismert, ez azonban az általános tapasztalat szerint nincs így, jelen esetben olyan válaszadóink voltak, akik folyóiratoknál dolgoznak javarészt, így a szövegek gondozása mindennapos feladatuk. Az egyik legvitatottabb szabály a gyakorlatban a mozgósabálynak ez az esete, több mint 50 év telt el a szabály megalkotása óta, és bár szignifikáns statisztikai felmérések nincsenek az írásgyakorlat vonatkozásában, de a tapasztalat azt mutatja, hogy a mozgósabályos írás az esetek jó részében a spontán nyelvi tudás, az ejtés ellenében hat, továbbá az iskolai oktatásba nem került be, és ha nem kifejezetten értelemzavaró a jelző különírása, a gyakorlat nemigen él a mozgósabályval.

(14) Példa: *restriktív endonukleáz + analízis*

Ez a példa ugyancsak a második mozgósabály tipikus esete, itt azonban a leírást tovább nehezíti az a tény, hogy mindhárom tag idegen eredetű szó (*restriktív*nek létezik *restrictio* latinus formája is az OrvH. szerint, a magyar -s képző miatt azonban a magyaros írásmód mindenképpen előnyben részesül a *restriktív* alakban). Mindhárom szó helyesírása azonban magyaros, s ez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a jövevényszavak csoportjába tartoznak. Ebből viszont az következik, hogy a második mozgósabály ugyanúgy érvényesítendő, mint bármely más hasonló magyar összetett szó esetében.

VÁLASZOK:

Hagymási Krisztina: *restriktív endonukleáz analízis*, inkább külön kellene írni, de megoldás a *restriktív endonukleáz-analízis* (jóllehet e helyett célszerűbb a szerkezetes megoldás: a *restriktív endonukleázzal végzett analízis*).

Kardos Tibor: *restriktív endonukleáz-analízis*, félreérthető a mozgósabály nélkül.

Németh Éva: *restriktív endonukleáz-analízis* (második mozgósabály), egyéb példák: *alkalikusfoszfátáz-szint*, *szérum-*

alkalikusfoszfátáz-szint, de ezek helyett jobb a szerkezetes megoldás: a *szérum alkalikusfoszfátáz-szintje*.

Varga Zoltán: *restriktív endonukleáz-analízis*.

Viant Katalin: *analízis restriktív endonukleázzal (restriktív endonukleáz-analízis)*.

Vincze Judit: *restriktív endonukleáz analízis*, mert idegen szavaknál nem alkalmazom a mozgósabályt; a *restriktív endonukleázzal végzett analízis* alkalmazása igen körülmenyes, a szöveggörnyezettől függ a használata.

A válaszadók viszonylagos megosztottsága ennek a példának a megítélésében alátámasztja azt a feltevésünket, hogy a szaknyelvi idegen eredetű szerkezetek esetében mindenképpen akad némi idegenkedés a második mozgósabály alkalmazását illetően, s nem pusztán a jelző különírása, hanem inkább a teljes különírás felé hajlik az írásgyakorlat abban az esetben, ha felismeri a nehézséget.

(15) Példa: *x tengely + szerkesztés*

A matematikából jól ismert példa azt az esetet szemlélteti, amikor nem hajtható végre a második mozgósabály. A különírt szerkezet, amely utótagot kap, egy betűjelből áll, amely nem tartozékbetű, hanem voltaképp „metanyelvi” elem, a tengely neve az *x* a koordináta-rendszerben. Minthogy betűjelről van szó, az egybeírás a mozgósabály értelmében zavaró lenne, így meg kell hagyni a különírt formát, ebből viszont az következik, hogy az utótag is különírással kapcsolódik: *x tengely szerkesztés*. Ezt a helyesírási logikát megtámogatja a földrajzinév-írás is (*Régi Főti út*, amely a *Főti út*-ből lett további előtag hozzáadásával, s mivel az alapalak különírt, így a további tag is különírással kapcsolódik). Az eljárás mód nehézsége abban rejlik, ha a három tagból álló különírt szerkezet újabb utótagot kap, hiszen akkor azt is külön kell írni, ilyenkor feltétlenül jobb a szerkezetes megoldás: *x tengely szerkesztésének kivitelezése*, és nem *x tengely szerkesztés kivitelezése*.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *az x tengely szerkesztése* – következetesen „szerkezetes”.

Buvári Márta: *x-tengely-szerkesztés*.

Hagymási Krisztina: *x tengely szerkesztés* (idegen helyesírású elemhez csatolt utótag).

Hatvani István: *x-tengely szerkesztés*.

Kardos Tibor: *x tengely-szerkesztés* (mozgósabályszerű megoldás, a kötőjel nélkül félreérthető).

Németh Éva: *x tengely szerkesztés* (a második mozgósabály speciális esete).

Varga Zoltán: *x tengely-szerkesztés*.

Viant Katalin: *x tengely-szerkesztés*.

Vincze Judit: *x-tengely-szerkesztés, megszerkesztjük az x-tengelyt*.

A kapott válaszokból egyértelműen kitűnik, hogy ez a szabály, amelyet az AkH.¹¹ nem fogalmaz meg, hiszen az írásgyakorlat szempontjából perifériális jelenség, így nem szükséges egy

általános helyesírási szabályzatban tárgyalni, mennyire nem közismert. Szaknyelvi szabályzatokban azonban megtalálható, az orvosi helyesírási szótárban is, igaz, nem betűjeles példákkal, de a hasonlóság megmutatja a helyes rögzítési módot (lásd a (17) példákat is).

(16) Példák: *emberi + DNS + minta; hibás + DNS + minta*

A példákban megtalálható egy egyszerű betűszót tartalmazó összetétel: *DNS-minta*. A jelzők (*emberi, hibás*) vonatkozása dönti el a helyes írásmódot. Ha a jelző a betűszóra vonatkozik, akkor a kiindulási forma: *emberi DNS*, s ez kap utótagot, azaz érvényesíteni kell a második mozgószabályt, s a betűszó miatt ez csak a két kötőjeles megoldást eredményezheti, hiszen az egybeírást itt a szó sajátos volta (betűszó) megakadályozza: *emberi-DNS-minta*. Ezt a formát a helyesírási szabályzat egyáltalán nem rögzíti, sőt szaknyelvi szabályzatokban sem található meg. A helyesírási logika a kötőjelek alkalmazását sugallja, ám ebben a kérdésben szükség lenne az akadémiai bizottság állásfoglalására: megtartandók-e a kötőjelek, vagy alkalmazható-e valamiféle egyszerűsítési eljárás. Ha azonban a jelző az utótagra vonatkozik, azaz a *DNS-minta* hibás és nem a *DNS*, akkor a szerkezet leírása nagyon egyszerű, a jelzőt külön kell írni: *hibás DNS-minta*.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *hibás DNS-minta*, de másképp is értelmezhető: *hibás DNS-ből vett minta*.

Buvári Márta: *hibás DNS-minta*, ha csak nem maga a *DNS* a hibás, akkor: *hibás-DNS-minta*.

Hagymási Krisztina: *emberi DNS-minta*.

Hatvani István: *emberi DNS minta*.

Kardos Tibor: *emberi DNS-minta* – nincsen félreértelmezési veszély.

Németh Éva: *emberi DNS-minta*; ugyan a második mozgószabály szerint *emberi-DNS-minta* lenne, de a jelző különírása nem okoz értelemszavart hasonlóképpen, mint a *nyakgerinc-sérülés* (*nyakgerinc-sérülés*) esetében.

Varga Zoltán: *emberi DNS-minta*.

Viant Katalin: *emberi-DNS-minta*.

Vincze Judit: *emberi DNS minta* és nem *emberi DNS-minta*, ahogy sok esetben látni, hiszen nem a *DNS-minta* emberi, hanem az ember *DNS* mintájáról van szó. És mivel a mozaikszóknál a második mozgószabály nem tud érvényesülni, a kötőjeles megoldás lenne a voltaképp megfelelő, de a kötőjelre fűzött hosszú szóösszetételek nem szerencsések. Meg kellene határozni, hány kötőjel lehet egy szóösszetételben. A második példában el kell döntenünk, mi a hibás: a *DNS* vagy a *minta*, azaz rosszul vettek *DNS-mintát*, vagy hibás *DNS-t* keresünk, s abból veszünk *mintát*. Az első esetben: *hibás DNS-minta*, a másodikban elvileg *hibás-DNS-minta*, de ezt célszerű különírással elkerülni.

A válaszok azt a sejtésünket igazolják, hogy a második mozgószabály alkalmazásától meglehetősen nagy az idegenkedés

a gyakorlatban, még akkor is, ha magát a szabályt az író ismeri. Különösen igaz ez akkor, ha a szerkezet például betűszót tartalmaz. Az akadémiai bizottságnak mindenképpen feladata lesz a második mozgószabályra vonatkozó megoldás újragondolása az írásgyakorlat függvényében.

(17) Példák: *in situ + rák; collum uteri + gyulladás; herpes simplex + fertőzés*

Az idegen írásmódú többszavas kifejezéseket ún. szóköztartalmú morfémáknak (szóelemnek) tekintjük, s utótaggal való ellátásuk esetén nem alkalmazzuk a második mozgószabályt, hiszen az idegen írásmód az alapalak írásváltozatának megtartását igényli, azaz nem lehet egybeírni az *in situ, collum uteri* stb. alakokat. Ebből viszont az következik, hogy a hozzájuk kapcsolódó utótag, akármilyen nyelvtani viszonyban is van a többtagú idegen előtaggal, csak különírással csatolható. Erre a helyesírási szabályzat nem ad szabályozást, az orvosi helyesírási szabályozás azonban igen, a 2.9. pontban a következő szerepel: „az idegen helyesírású különírt elemekből álló szócsoporthoz és az utánuk következő szó (kifejezés) közé nem teszünk kötőjelet”. Ennek alapján a példáink megoldása: *in situ rák, collum uteri gyulladás, herpes simplex fertőzés*.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: ezeket a formákat csak jelölt szerkezetben érdemes használni, tehát például: *a collum uteri gyulladása*.

Buvári Márta: *in situ rák, collum uteri gyulladás*, Ha a fele nem magyarul van, akkor nehéz a magyar helyesírás szerint szabályozni. Szerintem csak külön lehet írni.

Hagymási Krisztina: *in situ rák, collum uteri gyulladás, herpes simplex fertőzés* – idegen helyesírású elemekhez csatolt tag.

Hatvani István: *in situ rák, herpes simplex fertőzés*.

Kardos Tibor: *in situ rák, herpes simplex fertőzés, collum uteri gyulladás*, de a szerkezetes megoldás megnyugtatóbb lenne: *collum uteri gyulladása*.

Németh Éva: *in situ rák, collum uteri gyulladás, herpes simplex fertőzés* – az idegen elemeket célszerű szóköztartalmú morfémának tekinteni, hasonlóképpen írandó még például a *dura mater kettőzet* (analóg a *Julianus barát szobor* formával).

Varga Zoltán: *in situ rák, collum uteri-gyulladás, herpes simplex-fertőzés*.

Viant Katalin: *in situ rák, collum uteri-gyulladás, herpes simplex-fertőzés*.

Vincze Judit: *in situ rák (milyen? és nem a minnek a? kérdésre felel az idegen előtag); collum uteri gyulladás vagy collum uteri gyulladása* (de a legegyszerűbb a *méhnyakgyulladás*, a latin összetételeknél nem alkalmazzuk a mozgószabályt); *herpes simplex-fertőzés* (tulajdonnévi előtag, még ha kisbetűs vírusnév is).

A példák alapján megállapítható, hogy a szabály a szakma számára ismert, és az írásgyakorlat is többé-kevésbé magabiztosan alkalmazza. Az akadémiai bizottságnak ezzel a kérdéskörrel kapcsolatosan pusztán annyi a feladata, hogy

eldöntse, hogy érdemes-e a sztenderd vonatkozásában az általános helyesírási szabályzatban is megfogalmazni a jelenséget egy szabálypont erejéig.

MOZGÓSZABÁLYOS ALAKOK: AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK MOZGÓSZABÁLY EGYÜTTES ALKALMAZÁSA

(18) Példa: *Rh-negatív + vér + választás*

A példa az első és a második mozgószabály együttes alkalmazásával oldható meg. A kiindulás egy olyan jelzős szerkezet, amelyben a jelző összetett szó, és rövidítést tartalmaz, ezért kötőjelezendő, azaz: *Rh-negatív vér*. A különírt jelzős szerkezethez utótag járul, így a második mozgószabály érvényesül. Ám a kötőjeles írásmódú, rövidítést tartalmazó jelző esetében épp a rövidítéses forma miatt az első mozgószabály felülíródik, mert a rövidítést nem lehet egybeírással csatolni az utótagjához, így a végső megoldás egy több kötőjeles forma: *Rh-negatív-vér-választás*. Könnyen belátható, hogy egyrészt a helyesírási logika is meglehetősen nehéz ebben az esetben, hiszen kétféle mozgószabályt kell alkalmazni, majd az elsőt felülírni a rövidítés miatt, s a végeredmény is egy nehézkes helyesírású alak lesz. Ilyenkor feltétlenül a jelölt szerkezetes megoldás javasolható: *Rh-negatív vér választása*.

VÁLASZOK:

Hagyási Krisztina: *Rh-negatív vér választása* – mindenképpen a szerkezetes megoldás jó.

Hatvani István: *Rh-negatív vér választás*.

Kardos Tibor: *Rh-negatív vér választása* – csak a szerkezetes megoldás jó.

Németh Éva: *Rh-negatív vér választása* – az első és a második mozgószabály speciális esetével: *Rh-negatív-vér-választás*, ez azonban nem javasolható.

Varga Zoltán: *Rh-negatív vér választás*.

Viant Katalin: *Rh-negatív-vérválasztás*.

Vincze Judit: *Rh-negatív vér választás*.

Látható, hogy elsősorban a jelölt szerkezetes megoldásra szavaz az írásgyakorlat, esetleg a különírássra a logikusan levezethető szabály ellenében. Nyilvánvalóan érzékelhető egyfajta erős ellenérzés a sok kötőjeles formákkal szemben, s ez jogosnak mondható egyrészt szokatlanságuk, másrészt nehézkességük folytán.

MOZGÓSZABÁLYOS ALAKOK: A HARMADIK MOZGÓSZABÁLY

(19) Példák: *sejt + vírus + kötődés; kockázat + haszon + elemzés; ideg + izom + kapcsolat; vér + agy + gát; dózis + hatás + függvény*

A példák mindegyike az ún. harmadik mozgószabály szerint írandó: *sejt-vírus kötődés, kockázat-haszon elemzés, ideg-izom kapcsolat, vér-agy gát, dózis-hatás függvény*. A harmadik mozgószabály problémájával nemrégiben a Magyar Orvosi Nyelv is foglalkozott (Grétsy 2003). Valójában az okozza a gondot, hogy egyrészt az AkH.¹¹ megfelelő szabálypontjának megfogalmazása nem sikerült jól: „Két azonos utótagú

összetétel (pl. *nyomásdiagram, térfogatdiagram*) különböző előtagja gyakran lép egymással mellérendelő kapcsolatba (*nyomás-térfogat*). Az ilyen szerkezetű minőségjelzős előtagot különírjuk az utótagtól: *nyomás-térfogat diagram*” (139. c) pont). Valójában ebben a szabályban nem teljesen erről van szó. Ha valóban két azonos utótagú összetétel előtagja lép egymással mellérendelő kapcsolatba, s ez a kapcsolat egyszerű kapcsolatos viszony, akkor létezik egy másfajta íráskép is: *nyomás- és térfogatdiagram*. Az ennek megfelelő mozgószabályos alak valóban *nyomás-térfogat diagram*. Ám nem csak ezt a típust kell a harmadik mozgószabály szerint írni. A másik lehetőség az, hogy a kiindulási forma eleve egy alkalmi, kötőjellel összekötött forma, például: *föld-levegő*. Ez értelemszerűen nem szótári egység, alkalmi mellérendelés, s ez az egység kap utótagot: *föld-levegő rakéta*. Ez a forma nem vezethető le két azonos utótagú szerkezetből, hanem az alkalmi kötőjeles forma kapja meg az utótagot. Az alkalmi mellérendelésben a viszony bonyolultabb, mint az egyszerű kapcsolat esetén, a példában arról van szó, hogy a rakéta a földről indul, és a levegőben robban. A harmadik mozgószabály tehát valójában kétféle nyelvtani típust foglal magában, a közös pont az, hogy egy alkalmi, kötőjellel írt mellérendelő viszony utótagi kapcsolását kell megoldani. A helyesírási logika szerint az utótagot is kötőjellel kellene kapcsolni, itt azonban egy egyszerűsítő eljárással élünk, s a kötőjelet elhagyjuk. Megjegyzendő, hogy a tulajdonnevek alkalmi mellérendelő összekapcsolása esetén ezt az egyszerűsítő eljárást nem alkalmazzuk, a tulajdonnevek közé nagykötelet teszünk, s az utótagot kiskötőjellel kapcsoljuk: *Geiger–Müller-számlálócső*. A harmadik mozgószabály esetén a nagykötelet nem használjuk, a nagyköteletes formák kevésbé alkalmasak a mozgószabályos alakok létrehozására (az ún. ’valami közötti’ viszony önmagában nem indokolja a nagykötelet, annál is inkább nem, mert a nagykötelet annyira erős jelölt-ségű írásjel, hogy célszerű a lehető legkisebb körre szűkíteni a használatát, az írásgyakorlat még a meglevő eseteket sem alkalmazza megfelelően).

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: ezekben az esetekben sok különböző megoldással élnek a kiadók, például: *sejt-vírus-kötődés, sejt-vírus kötődés, gyomor-bél-traktus*. A legjobb megoldás az utótag különírása, noha itt alapjában birtokos jelzős viszony van: *a sejtnak és a vírusnak a kötődése*. Ám felfoghatjuk jelzőnek is a *sejt-vírus* alakot.

Buvári Márta: Jelöletlen viszony, ezért (a mozgószabályt alkalmazva) egybe kellene írni így: *sejtvírus-kötődés*, ám ez félreértelmezéshez vezetne (’a sejt vírusának a kötődése’). A *sejt* és a *vírus* szavak között nincs nyelvtani viszony, ezért a legjobb lenne nagykötelet tenni közéjük, de akkor már az utótag csak külön írható: *sejt-vírus kötődés*.

Vincze Judit: a helyesírási szabályzat ezeket a formákat kiskötőjellel szabályozza, utótagi különírással. Grétsy Zsombor cikke szerint azonban nagykötelet kellene tenni az előtagok közé, és az utótagokat kiskötőjellel kapcsolni. Annak ellenére, hogy ez a megfontolás megfontolandó,

mégis az akadémiai szabályozás mellett kell döntenünk, tehát: *sejt-vírus kötődés, kockázat-haszon elemzés, ideg-izom kapcsolat, dózis-hatás függvény*. További példák: *pulpa-zománc határ, orvos-beteg kapcsolat, diák-tanár találkozó stb.*

Annak ellenére, hogy a fenti válaszok azt egyértelműsítik, hogy a harmadik mozgósabály még mindig kevésbé ismert, nem látszik célszerűnek változtatni rajta. Az akadémiai bizottság egyetlen feladata az lenne, hogy a szabály megfogalmazásán pontosítsa, egyértelműsítse, és tisztázza ezeknek az alakoknak a nagyköötjelhez való viszonyát is (kizárva a használatát ebben az esetben).

(20) Példa: *köldök + symphysis + távolság*

A példát ugyanúgy a harmadik mozgósabály szerint kell írni, mint a (19) példait, az egyetlen különbség az, hogy az alkalmi mellérendelés egyik tagja idegen írásmódú szó, ez azonban nem változtat a helyesírási szabályon.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *köldök-symphysis távolság*.

Buvári Márta: *köldök-symphysis távolság*.

Vincze Judit: *köldök-symphysis távolság* – gyakran fordul elő például a kardiológiában távolságok, pontok közötti szakaszok jelölése, ezekben keveredik a kis- és a nagyköötjel használata, jöllehet a valamettől valameddig viszony jelölésére a nagyköötjel a megfelelő írásjel, például: *P-R távolság*.

Úgy tűnik, hogy a harmadik mozgósabály alkalmazását (ha valaki egyáltalán ismeri magát a szabályt) – helyesen – nem befolyásolja az, hogy az alkalmi mellérendelő szerkezetű előtag tartalmaz idegenes írásmódú elemet.

(21) Példa: *varicella + zoster + fertőzés*

Ez a példa a fentiekől, a (19) és (20) példáktól csak abban tér el, hogy az egymással mellérendelő kapcsolatba lépő tagok idegenes írásmódúak, ez azonban a helyesírási szabályt nem befolyásolja, hiszen az alkalmi mellérendelő összetétel a magyar nyelvben jön létre, tehát: *varicella-zoster fertőzés*.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *Varicella zoster vírus okozta fertőzés* vagy *varicella zoster-fertőzés*.

Hagymási Krisztina: *herpes zoster fertőzés* vagy *varicella zoster fertőzés*, jöllehet ez utóbbinak orvosilag nincsen értelme.

Hatvani István: *Varicella zoster fertőzés*.

Kardos Tibor: *varicella zoster fertőzés* – a legjobb megoldás a különírás, mert a mozgósabály az idegen szerkezetekre nem alkalmazható; a *zoster* után tett köötjel félrevezető lenne.

Németh Judit: *varicella-zoster fertőzés* – a harmadik mozgósabály szerint.

Varga Zoltán: *varicella zoster-fertőzés*.

Viant Katalin: *Varicella zoster-fertőzésben*.

Vincze Judit: a *varicella-zoster* nevet a mikrobiológiai témájú könyvek kötőjellel írják (zavaró a kisbetűs írásmód, hiszen vírusnév, az pedig tulajdonnév). Ha egytagú lenne a szerkezet, egyértelmű lenne a helyes írásmód: *varicella-fertőzés*, így azonban nehézkes a leírása – különösen a kisbetűk miatt. Hasonló problémát vet fel az *Escheria coli fertőzés* vagy *Escheria coli-fertőzés* (*E. coli fertőzés* vagy *E. coli-fertőzés*) írása is.

Némileg meglepő módon, a (19) és (20) példáktól eltérően ítéli meg az írásgyakorlat ezt a szerkezetet, jöllehet ebben az esetben a helyesírás nem tér el a magyar írásmódú alakoktól. Az eltérés oka lehet továbbá az értelmezés megítélése, ám erre a választ kizárólag a szakma tudja megadni, s az alapján lehetséges a helyesírás esetleges módosítása vagy megtartása.

(22) Példa: *T1-súlyozott + T2-súlyozott*

Ugyancsak alkalmazható a harmadik mozgósabály ebben a példában, a fentiekől az eltérés mindössze annyi, hogy két betű- és számjelzés között jön létre az egyszerű kapcsolatos viszony. Az írásforma így kétféle lehet: *T1- és T2-súlyozott* vagy *T1-T2 súlyozott*. A helyesírási szabályzatban erre az esetre nem találunk példát, az íráskép a hasonlóság alapján mégis világos.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *T1- és T2-súlyozott*, alsó indexbe kell tenni a számokat.

Hagymási Krisztina: *T1-T2 súlyozott* – azonos utótagú összetétel.

Hatvani István: ezt a szerkezetet így nem lehet értelmezni.

Németh Éva: *T1-T2 súlyozott* – a harmadik mozgósabály szerint.

Varga Zoltán: *T1-T2 súlyozott*.

Viant Katalin: *T1-T2 súlyozott*.

Vincze Judit: *T1-súlyozott, T2-súlyozott*.

A válaszadók többsége számára egyértelműnek tűnik a harmadik mozgósabály ebben az alakulatban, annak ellenére, hogy efféle példát a szótárak kevésbé tartalmaznak. Az egyértelműség oka minden bizonnyal abban is rejlik, hogy a két tag kapcsolata „áttetsző”, nyilvánvaló a szerkezet nyelvtani levezethetősége is, így könnyebb megtalálni a megfelelő helyesírási formát.

(23) Példa: *G1 + S + szakasz*

A példában egy betű-szám együttes és egy önmagában álló betűjel áll egymással mellérendelő alkalmi kapcsolatban. A nehézséget pusztán az okozhatja a rögzítés során, hogy a két tag közé kis- vagy nagyköötjelet kell-e tenni. Ebben az esetben ugyanis hangsúlyozottan valamettől valameddig viszony található, amelynek jelölője a nagyköötjel. Így bár a helyesírási

szabályozás efféle szerkezetet nem rögzít, jogosult lehet ez az írásmód: *G1-S szakasz*.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *G1-S szakasz* (nagyköötőjellel).

Grétsy Zsombor: *G1-S szakasz*.

Hagymási Krisztina: *G1-S szakasz* (azonos utótagú összetétel).

Kardos Tibor: *G1-S szakasz* (nagyköötőjellel).

Németh Éva: *G1-S szakasz* vagy *G1-S szakasz* (a valamettől valameddig viszonyt érzékelteti a nagyköötőjel).

Varga Zoltán: *G1-S szakasz*.

Viant Katalin: *G1-S szakasz*.

Vincze Judit: *G1-S szakasz*.

A válaszok megerősítik a nagyköötőjel használatát, de egyben érzékeltetik is a bizonytalanságot a harmadik mozgósabályos példák kisköötőjeles analógiája okán. Ebben a kérdésben szakmai és akadémiai helyesírási bizottsági állásfoglalás szükséges.

(24) Példa: *E6-fehérje + E7-fehérje*

A példában két egybetűs betűszót és számot tartalmazó kötőjeles írásmódú alak lép egymással alkalmi mellérendelő viszonyba az azonos utótag kapcsán. Erre az esetre sem tér ki a helyesírási szabályozás, ám a megoldás a helyesírási logika alapján egyértelmű: *E6-E7 fehérje*. Estelegesen megfontolható a nagyköötőjel használata is, annak ellenére, hogy efféle funkciójáról nem esik szó egyik szaknyelvi helyesírási szabályozásban sem. Mivel két azonos utótagú összetétel kapcsolódásáról van szó, a másik lehetséges leírasi forma: *E6- és E7- fehérje*.

VÁLASZOK:

Grétsy Zsombor: az *E6-fehérje* nem összetett szó, hanem a kémiai szaknyelv, mint önálló forrásnyelv egy szava: csak „becsapós”, mert kötőjelet látni benne, de ez nem a magyar nyelv kötőjele, hanem a kémia nyelvének, az önálló forrásnyelvnek egy karaktere, amely pont úgy néz ki, mint a magyar kötőjel. Tehát nincs is mit mozgósabályozni. Meggondolandó, hogy erre a relációra egy önálló jelet kellene használni. A matematikában használatos „és” értelmű alapszimbólum nem jó, mert a gépen nehéz előállítani. Viszont az alsó helyzetű vízszintes vonal mint speciális „kötőjel” könnyen elővehető: ez nem az általános magyar helyesírás egy szimbóluma lenne, hanem az orvosi szaknyelvnek mint önálló tudomány forrásnyelvének a szimbóluma. Tehát: *E6_E7-fehérje* (ejtés: az E6 és E7 fehérje).

Hagymási Krisztina: *E6-E7 fehérje* (azonos utótagú összetétel).

Hatvani István: *E6-fehérje, E7-fehérje*.

Kardos Tibor: alapvető kérdés ebben az esetben, hogy a fehérjéket kötőjellel kell-e egyáltalán írni.

Németh Éva: *E6-E7 fehérje* (a harmadik mozgósabály szerint) vagy *E6-, E7-fehérje*.

Varga Zoltán: *E6-E7 fehérje*.

Viant Katalin: *E6-E7 fehérje*.

Vincze Judit: *E6-fehérje, E7-fehérje* vagy *E6-fehérje-E7-fehérje*.

A válaszokból érzékelhető bizonytalanság miatt, jóllehet a harmadik mozgósabály alkalmazása többségben volt, szükség lenne ebben a kérdésben is szakmai és helyesírási állásfoglalásra.

(25) Példa: *CIN + méhnyakrák + átalakulás*

A példában egy betűszó kapcsolódik össze egy magyar közszóval a harmadik mozgósabálynak megfelelően. Akadémiai szabályozás erre a példára sincsen, illetőleg szótári mintát sem találunk rá. A kérdés elsősorban az, hogy kis- vagy nagyköötőjelet használjunk-e a két tag összekapcsolásakor, mennyire hangsúlyos a valamettől valameddig viszony. Minthogy a jelentés: a CIN átalakul méhnyakrákká, nem lehet kizárni a nagyköötőjel használatát sem. A fenti példának megfelelően ebben az esetben is szükség van a szakmai és a helyesírási állásfoglalásra, az esetleges tipizálásra.

VÁLASZOK:

Berényi Mihály: *CIN átalakulása méhnyakrákká* – csak ez a forma fogadható el.

Grétsy Zsombor: *CIN-méhnyakrák-átalakulás*.

Hagymási Krisztina: *CIN-méhnyakrák átalakulás*.

Kardos Tibor: *CIN-méhnyakrák-átalakulás* (nagyköötőjellel).

Németh Éva: *CIN-méhnyakrák átalakulás* vagy *CIN-méhnyakrák átalakulás* – a nagyköötőjel használatát a valamettől valameddig viszony indokolja.

Varga Zoltán: *CIN-méhnyakrák átalakulás*.

Viant Katalin: *CIN-méhnyakrák-átalakulás*.

Vincze Judit: *CIN-méhnyakrák-átalakulás*.

A válaszokban megjelenő nagyköötőjeles formák megerősítik azt a feltételezést, hogy ebben a szerkezetben a tól-ig viszony hangsúlyos, így jelölni kell a megfelelő írásjellel.

ÖSSZEGZÉS a kérdések összeállítása azt célt szolgálta, hogy felmérje az írásgyakorlatot, még ha nem is szignifikáns statisztikai módszerekkel, de egyfajta képet adjon arról, hogy a szabályozott, ám feltehetően kérdéses írásmódú alakokat hogyan rögzíti a szakma, valamint arról is, hogy a még nem szabályozott alakok mennyire követik a meglévő szabálymintákat, illetve hogyan történik az efféle, a szakmában használatos szerkezetek írása. Mindez azzal a nem titkolt céllal, hogy az utóbbi esetekben elősegítse a szakmai és helyesírási megvitátást és a megnyugtató írásképző kialakítását.

IRODALOM

AKH.¹¹ = *a magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó. 2005.

OrvH. = *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. 1992.

Bősze Péter 2006. Nyelvhelyességi szempontok a magyar orvosi irodalomban. *Magyar Orvosi Nyelv*. VI/1. 2006. 20–43.

Grétsy Zsombor 2003. Stílus és helyesírás nyelvünkben, illetve az orvosi szaknyelvben II. Egy kis nyelvi-szaknyelvi helyesírás: rövidítések, betűszámok, kötőjelek... *Magyar Orvosi Nyelv* III/1. 2003. 16–19.

Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó.

1. táblázat. A tartozékbetűk, -számok és -magyarázók

A <i>tartozékbetű</i> a magyar vagy görög ábécé tartozékszerepű betűje; valami nevének része, tartozéka.	Példa: A <i>C-vitamin</i> egy vitaminfélétség, a vitaminok egyik külön fajtája, és nem egy a sok egyforma vitamin közül. A tartozék <i>C</i> egy önálló forma – <i>C-vitamin</i> – nevének része, tartozéka, és nem jelzőszerű.
A <i>tartozékszámok</i> szintén valami nevének részét képező arab vagy római számok.	Példa: <i>G2-szakasz</i> a sejtműködés <i>G</i> -szakaszainak egyike, amelyet a tartozékszám jelöl. Nem egy a sokféle közül, hanem egy, semmivel össze nem téveszthető, sejtműködési szakasz. A <i>2</i> -es szám tehát a kifejezés szerves tartozéka, nélküle a szakkifejezés az adott szövegkörnyezetben szakszerűtlen lenne.
A <i>tartozékmagyarázók</i> valamilyen szak kifejezés körülményeit magyarázó, értelmező tartozékok, amelyek lehetnek betűk, számok, írásjelek, rövidítések, sőt betűszók is. Ezek kizárólagosan a tartozékbetűkhöz, -számokhoz kapcsolódnak.	Példák: <i>M1(PUL)</i> – tüdőáttétet. (Az <i>M</i> egybetűs betűszó, áttétet [<i>M</i> = metastasis] jelent. Az <i>1</i> a példában az <i>M</i> tartozékszáma, és azt fejezi ki, hogy áttét [<i>M</i>] van [<i>M0</i> = áttét nincs]. A <i>PUL</i> [pulmonalis] tartozékmagyarázó, az áttét helyére utaló rövidítés).
	Példa: <i>stI, stIA, stIA1 stb.</i> Az <i>st</i> a <i>stádium</i> szakszó nemzetközileg, általánosan – nem alkalmilag – alkalmazott rövidítése, jelszerű rövidítésnek tekinthető, ezért utána pontot nem teszünk. Kisbetűvel írjuk, mert nem tulajdonnév; tudományos közszó. Nincs olyan nyelvtani szabály, amely szerint a tudományos közszó rövidítések – a betűszókhöz hasonlóan – nagybetűvel írandók.

AHOGY AZ ORVOS LÁTJA Az orvos gyakorlati gondolkodású, egyszerűsítésre törekszik, és talán a nyelvtani szabályok hálójában is kevésbé vergődik, főleg, mert mélységekben nem is ismeri őket. A fenti 25 különböző példa számomra is ijesztő, szinte a nyelvtankönyv újratanulását kívánja. Minden szövevényben azonban található egyszerű út, fogódzó, s a fentiek sem kivételek.

A felmérés kérdéskörét két csoportra oszthatjuk: a) a szóösszetételi elő- vagy utótagok írása; b) a szóösszetételi elő- vagy utótagok kapcsolása.

A SZÓÖSSZETÉTEL ELŐ- VAGY UTÓTAGOK ÍRÁSA Ezeket írhatjuk egybe, külön vagy kötőjellel.

EGYBEÍRÁS A szavak egybeírása még a helyesírási szabályzatban is fejezetnyi. Most csak a kérdések között található, ún. tartozékbetűk, -számok és -magyarázók írására térek ki. A tartozékbetűk, -számok és -magyarázók fogalmát és javasolt írását külön dolgozatban tárgyaljuk. Összegezve az 1. táblázat mutatja.

Írasszabály: A tartozékbetűket, -számokat és -magyarázókat egymással, valamint a mozaikszókkal és a jelszerű rövidítésekkel is egybeírjuk.

Ez a szabály magyar helyesírásban nem található, csupán javaslat. A felmérés résztvevői sokszor eltérő írásmódot választottak, leginkább a jelszerű rövidítések és a tartozékbetűk/tartozékszámok kapcsolatában.

KÜLÖNÍRÁS A különírással vonatkozó helyesírási szabályok nem kevésbé terjedelmesek, mint az egybeírást meghatározók. Ezek közül is csak a kérdések közt előfordulóakra, a jelszerű betűkre térek ki. A jelzőszerű betűt egyet jelöl a sok azonos/hasonló fajta közül, semmilyen formában nem utal a jelzett főnév milyenségére, tulajdonságára. A jelszerű betűt betűjelnek nevezzük.

Példák: a *C épület* egyike a sok épületnek – amelyet *C*-vel jelölünk, hogy megtalálható legyen –, és nem egy külön épületfajta. A *C* semmilyen formában nem utal a jelzett főnév milyenségére, azaz az épület fajtájára, formájára: nagyon sok *C* épület lehet még egy városban is, és ezek teljesen különbözőek lehetnek – a *C* semmiféle hasonlóságot, azonosságot nem jelez.

Írasszabály: A betűjeleket mindig különírjuk.

KÖTŐJELEZÉS A kötőjelezést is a szabályok sokasága rendszerezi. A magyar nyelvben kétféle kötőjelet – a kis- és nagykötőjelet – különítünk el. A gyakorlatban azonban célszerű a kiskötőjeleket három csoportra osztani a 2. táblázat szerint.

Mikor írunk szerkezeti kötőjelet? Az idevonatkozó szabályok csak részben meghatározottak, az alábbiak mégis ésszerűek:

- Bizonyos, főleg idegen eredetű szavak, eleve tartalmazzanak szerkezeti kötőjelet (*follow-up*).
- Mindig szerkezeti kötőjellel kapcsoljuk:

2. táblázat. A kötőjelek formái

Kiskötőjelek	<ul style="list-style-type: none"> Szerkezeti kötőjel (ez a fogalom a helyesírási szabályzatban nem szerepel): valamilyen szó-, mozaikszó-szerkezet részét, szerkezetét képezi, abból soha nem hagyható ki. Alkalmi kötőjel: valamilyen szóhoz, rövidítéshez, mozaikszóhoz alkalmilag kapcsolódó kötőjel (mellérendelő viszony). Az adott helyzet megváltozásával – az alkalom megszűnésével – a kötőjel elhagyható. Tagoló kötőjel: a szótagszámlálás szabályai miatt alkalmazott kötőjel.
Nagykötőjelek	Nyelvtanilag meghatározott, részletezése meghaladja felmérésünk kereteit.

- A tartozékbetűket és a tartozékszámokat a szavakhoz* (A-vitamin, hepatitis-B, 5-fluoruracil stb.) (7–9. példa).
- A mozaikszókat egymással vagy a szavakkal (HPV-DNS, HPV-fertőzés, sejt-DNS, E6-gén stb.) (3–4., 10. példa). Az orvosi-biológiai nyelvben egybetűs betűszók is előfordulnak.
- A rövidítéseket – a tartozékoltakat is – az utótagi szavakkal* (stIB-csoport, e-posta stb.) (5. példa).

A *-gal jelzett szabályok a magyar helyesírásban nem találhatók, csupán javaslatok; a közreműködők sem fogalmaztak egyélesen.

A SZÓÖSSZETÉTELI ELŐ- VAGY UTÓTAGOK KAPCSOLÁSA

A felmérés tanulságai szerint az írásmód hat szabályban egyszerűen meghatározható:

1. *szabály:* Minden jelöletlen, szerkezeti kötőjelet nem tartalmazó, birtokos összetételt a szótagszámlálás szabályai szerint egybe- vagy kötőjellel írunk. A jelölt birtokos viszonyt mindig különírjuk (1–2. példa).

Megjegyzés: Ha a szótagszámlálás szabályai szerint kötőjellel írt (tagoló kötőjel) jelöletlen szóösszetételhez kapcsolódik jelöletlen utótag, a kötőjellel írt szerkezetet egybeírjuk, és az utótagot kötőjellel kapcsoljuk (első mozgósabály) (6. példa).

2. *szabály:* Minden szerkezeti kötőjeles előtaghoz – legyen bár szakszó, mozaikszó vagy rövidítés – a szóösszetételei utótag(ka)t kötőjellel kapcsoljuk (7–12. és 18. példa).

3. *szabály:* A jelzős szerkezeteket különírjuk, akkor is, ha a jelző valamilyen kötőjellel írt szószerkezetbe iktatódik (16. példa).

Megjegyzés: Ha a különírt jelzős szerkezethez az egész szerkezetre vonatkozó utótag társul, a jelzős szerkezetet egybeírjuk, és az utótagot kötőjellel kapcsoljuk (második mozgósabály) (13–14. példa).

4. *szabály:* Különírt szószerkezetekhez a szóösszetételei utótagot különírással kapcsoljuk (15. és 17. példa).

5. *szabály:* Ha két különálló – nem szóösszetételei – főnév egymással alkalmi (mellérendelő) kapcsolatba kerül, s ezért kötőjellel (alkalmi kötőjel) társítjuk őket, az utótagot különírjuk. Másként fogalmazva: alkalmi kötőjellel kapcsolt főnevek utótagjait különírjuk (19. és 21. példa).

Megjegyzés:

- a) Ha az alkalmi kapcsolat pontosan valamettől valamedig viszonyt jelöl, az alkalmi kötőjel helyett nagykötőjelet írunk (20., 23. és 25. példa).
- b) Alkalmi kapcsolatba került, azonos utótagú összetételek, szószerkezetek – szerkezeti kötőjelet tartalmazók is – előtagjait kötőjellel kapcsoljuk, az utótagot különírjuk (22. és 24. példa).

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a szerkezetes vagy az ahhoz hasonló megoldásokat az orvosi nyelvben is előnyben kell részesíteni a hosszú „szószörnyek” helyett. A beszélt nyelvben nem segít a kötőjelek használata (*hibás vírus-DNS, hibásvírus-DNS*). Éppen ezért lényegesnek tartom, hogy mondjuk így: *a hibás vírus-DNS* vagy *a hibás vírusok DNS-e*. A beszélt nyelv is az orvosi nyelv része.

Viant Katalin

A feladatnak, a kérdések megválaszolásának többször neki-vágtam, de az eredménnyel nem voltam kibékülve. Ebben most sincs változás: nem tudtam a megadott szavak, szókapcsolatok nagy részét az érvényes helyesírási szabályok alapján úgy leírni, hogy pár perc múlva, ha rájuk néztem, ne gondoltam volna arra: biztosan így helyes? Átnéztem pedig a

- nagykötőjel és a gondolatjel, illetve a kötőjel használatát,
- a kötőjel használatát szóösszetételekben (6 eset),
- a mozgósabályt,
- az egybeírás és különírás szabályait,
- az angol helyesírásról pedig például szótárak, cikkek és internet segítségével próbáltam tájékozódni.

Mindez nem sokat segített. Miért? Néhány pontban összefoglalom, kifejtés nélkül, mert így is érthető.

1. A szövegkörnyezet hiánya.
2. A szerzővel való megbeszélés, értelmezés hiánya.
3. A helyesírási szabályzat korlátai: elveket, példákat szinte csak a köznyelvre hoz, illetve ezekből indul ki. A szaknyelvet alig érinti, vagy a lehető legegyszerűbb példákat hozza csak. (Ezt egyébként a köznyelvi példánál is megfigyeltem.)
4. Napi szerkesztői gyakorlat hiánya. Két éve nem kaptam szerkesztői munkát, és kiestem a gyakorlatból. Vagy inkább rácsodálkoztam arra, hogy ez alatt az idő alatt is ennyit romlott a nyelv.

Szerintem – néhány egyszerűbb esetet kivéve – itt olyan feladatokat kaptunk, amelyeket nem szabad a kért módon megoldani, azaz úgy, hogy legalább a magyar nyelv szerkezetének logikáját használva ne oldanánk fel a nyakatekert szószerkezeteket. Annál is inkább, mert még jelentésmagyarzatokat is kellett írni az egyes szókapcsolatokhoz.

A jelzős szerkezetek, a birtokviszonyt kifejező szórend és ragozás stb. épp azért vannak nyelvünkben, hogy tudjuk: mi minek a micsodája, mi miből indul és mivé lesz, mi az ok és mi az okozat. A klasszikus példát idézve: *budapesti + nő + rabló* jelentheti azt, hogy (1.) a nőrabló budapesti személy (nem kaposvári), ez esetben: *budapesti nőrabló* a helyes írásmód. Ha (2.) a nő budapesti, nem a rabló, akkor: *budapestinő-rabló*.

Ugyanakkor látnunk kell, hogy az eredeti, azaz a három külön szóba írt változathoz nem derül ki az olvasó számára a lé-

nyeg, vagyis az, hogy kis is a budapesti: a nő vagy a rabló? a szerkesztőnek-szerzőnek tehát, ha ehhez a szórendhez ragaszkodik, vállalnia kell a második írásmódot is, nemcsak az elsőt, a megszokottat. Pedig: mennyivel egyszerűbb, érthetőbb, a feleslegesen hosszú szószerkezetet is elkerülő a birtokos szerkezet: *a budapesti nő elrablója*.

Az első szókapcsolat érthető mindenki számára, de azt hiszem, a második csak arra jó, hogy a nyelvi szerkesztő „lelki szemei” előtt érzékletes és vidám példa lebegjen: az emberek azt hinnék, rosszul írtunk valamit. És igazuk is van: ez egy „nyelvtankönyvi”, művi példa. Így nem beszélünk a hétköznapi életben.

A szaknyelvi példák megoldásához főként a magyar helyesírás szabályait (főleg a 128., a 138., a 139., a 140., a 263., a 281. pontjait), a Brencsán-féle orvosi szótárt, a Fodorné-Fábián-Hönyi-féle kémiai helyesírási szótárt, az Idegen szavak szótárát, valamint angol–magyar szótárt és az internetet használtam. Megoldásaimat a bevezető után írom le – annak megismétlésével, hogy hiányos nyelvészeti tudásom miatt nem vagyok szabályalkotó, inkább szabályalkalmazó.

Mint gyakorló szerkesztő azonban azt gondolom, nem kell követnünk azt a (főleg az angolból ismert gyakorlatot), hogy a szavak közti logikai kapcsolatot az írásképp nem követi, azaz általában külön szóba írják azt, amit mi inkább kötőjellel írunk, kifejezve „az egybeírásnál lazább, de a különírásnál szorosabb kapcsolat”. Ez a tanulást, a megértést is igen megkönnyíti épp az előbb említett logikai kapcsolatra való utalás miatt.

Megfontolásra ajánlanám viszont a szabályalkotó nyelvészeknek azt, hogy ne feledjék: a kötőjelből nekünk kétféle van, mégpedig az ún. nagykötőjel és a (kis)kötőjel. Nem tudom, más nyelvben létezik-e mindkettő, de mi talán nem eléggé használjuk ki azt a lehetőséget a szaknyelv terén, amit nyújtanak.

Szerintem a szószerkezetek logikai határainak hangsúlyozása írott szövegben bővíthető lenne a nagykötőjellel, amely most alig néhány esetre van fenntartva nyelvünkben. Ha a szakcikk írója tudja, hogy 3 szó esetében például az 1-es és a 2-es tartozik szorosabban össze, nem a 2-es és a 3-as, akkor ezt jelölheti kötőjelekkel is, nem feltétlenül egybeírt, hosszú, a megértést nehezítő szókövekkel, tehát: 1-2-3, 1-2-3.

Ha a kötőjelek szerepét átgondolnánk, és bátran hozzányúlnánk, akkor persze minden felborulna. Ha így gondolkodnánk, akkor például a *collum (1) uteri (2) + gyulladás (3)* írása nem a mai szabályok szerint *collum uteri-gyulladás* lenne (miért is nem lehet *méhnyakgyulladás*, netán a *collum uteri gyulladása* – ki a megmondhatója), hanem: *collum-uteri-gyulladás* [(1-2)-3] lenne, hiszen az első két szó csak a latin írásmód szerint két szó, logikailag és ténylegesen egy dolgot jelent (mint a következő példában: *asztalláb*). A mai írásmód egy-

szerűen félrevezető: azt sugallja, hogy az uteri van gyulladásban, és mellesleg a *collum*, holott épp fordítva van: a méh egy része van gyulladásban. Orvos a megmondhatója, mennyire nem mindegy. (Hiszen mikor is használunk [kis] kötőjelet? Mint fentebb idéztem, az egybeírás bizonyos eseteiben.)

Azt már nem is mondom, hogy ez egy birtokos szerkezet (a magyarhoz képest fordított szórenddel) az „előtag” (*collum uteri*), amelyhez birtok társul (*gyulladás*). Ez a magyarban: *szekrény + fiók + kulcs, szekrényfiók kulcsa*, esetleg *szekrényfiókkulcs*, tehát a magyar helyesírás szerint *collum-uteri-gyulladás* lenne a helyes, de ehhez az angol, a latin stb. szavakat, szószerkezeteket ugyanúgy kellene tekintenünk, mintha azok magyar szavak lennének.

Másfelől épp a magyarban igen szépen, piramisszerűen oldható fel a többszörös birtokviszony, amit más nyelvek (tán) nem ismernek. És furcsa, mégis értjük, sőt! Meg is örülnénk a háromszorosan kirakott jelektől, és nem értenénk kinek a mije az a valami. Van a Magyar Országgyűlés = A. Annak van Egészségügyi Bizottsága = B. Annak van elnöke = C. És annak mondjuk iratai = D. Akkor A nem kap ragot: A *Magyar Országgyűlés*, B nem kap ragot: *Egészségügyi Bizottsága*, C-n jelöljük a birtokviszonyban a birtokost: *elnökének*, D-n szintén jelöljük a birtokviszonyban a birtokot: *iratai*.

Tehát *collum uteri gyulladás*? Lehet. Inkább, mint egy kötőjel a *gyulladás* szó elé, vagy bárhova.

Kétségtelen, hogy szép dolog más nyelvek sajátosságait, írásmódját, szószerkezeteit tiszteletben tartani (pl. *sch* a németben, *collum uteri* stb.), de a magunkét egyszerűen nem lehet hozzáidomítani: másként gondolkodunk, másként írunk, mások a szószerkezeteink. Attól, hogy idegen szavakat a magyar szavak helyesírása szerint erőszakkal egybeírunk, vagy épp hagyunk külön szóban, vagy megpróbáljuk a birtokviszonyt kötőjelekkel és egybeírásokkal erőltetni, ahelyett, hogy egyszerűen használnánk akár a magyar sokszoros birtokos szerkezeteinek érthető, logikus rendjét, csak egyre nagyobb és nagyobb zűrzavart okozunk. S bár nem vagyok angolos, de például az elektronikus levelet (*email, e-mail*) vagy inkább *drótpostát* nem is tudom, hogyan írjam, mikor az angolok sem tudják. És új szavak egyre másra keletkeznek: ezt eldöntjük, és már nyakunkon a következő tucat.

Valószínűleg ezért, a logikai és rendszerbéli eltérések miatt nem próbálkoznak sem az angolban, sem a németben (tán más nyelvekben sem, ki tud a kínaiak nézeteiről?) azaz, hogy egy másik nyelvet tiszteletben tartva a sajátjukat gyűrjék-marják: a sajátjukba olvasztják be, egyszerűen, mérsékelten a másikat. Mi pedig a magunkét alakítjuk, változtatjuk, módosítjuk és rakjuk tele „kivételekkel”, amelyből így is bőven van.

Végvári József nyelvész egy érdekes példáját említeném meg, amely a népek eltérő gondolkodásmódjára világít rá.

„Mi azt mondjuk:

Két fiú beszélgetett a kapuban, piros nyakkendőben.

És tudjuk: mindketten piros nyakkendőben voltak.

Ha ezt egy angolnak mondjuk, azonnal számolni kezd, mert nem érti, mit mondunk: hányan vannak? Hány nyakkendőről is van szó? És eljut akár a legvidámabb megoldáshoz is, miszerint a két fiú egy, azaz egy nyakkendőt visel, ami gondosan a nyakuk köré van tekerve, nehogy megfulladjanak, mert valahogy az egyes számot meg a többes számot neki össze kell egyeztetnie: és addig nem nyugszik, míg egyértelmű választ nem kap: mindkét fiún volt egy-egy piros nyakkendő. Erre felcsillanó szemmel teszi többes számba a nyakkendőt, és figyelmeztet bennünket nyelvhelyességi hibánkra: valamit rosszul mondtunk...”

Nagy veszélye ennek a „tiszteled a másét, alakítsd a magadét” elvnek az, hogy sokat *ártunk a köznyelvnek* is, az emberek nyelvi biztonságérzetének: lassan a legegyszerűbb szókapcsolatokat sem tudják jól leírni. Aki pedig ad valamit a helyesírására, nemigen kap egyértelmű választ – még a helyesírási tanácsadó szolgálatban is tanácstalanok a tanácsadók.

De mit is lehet igazán arra mondani, hogy a *T vas* így, az *x tengely* így, az *X-sugárzás* pedig így írandó?

A svábok beszédén mosolygunk, mert úgy beszéltek, ahogy. Ezt hozta nekik az élet: a magyart és a németet bátran keverték, hogy megértsék egymást. Hogy ez ártott a németnek? Vagy ártott a magyarnak? Nem hiszem: egy érdekes és a feladatát jól ellátó kis keveréknyelv született néhány százezer fő ajkán, amely lassan kihál, mert nincs rá szükség napjainkban.

Az orvosi magyar nyelv is hasonló: keveri a magyar, a latin, az angol és a német szavakat, szószerveket, és természetesen a helyesírás híven tükrözi ezt a keveredést, esetlegességet. Én a megoldást talán abban látom, hogy:

1. át kell tekintenünk a köznyelvre vonatkozó magyar helyesírást, mert erre alapul a szaknyelvi helyesírás és szóhasználat kérdésköre, és mivel az első terén is súlyos hiányosságok vannak, természetesen nem tud biztos fogódzót nyújtani a ráépülő, rátámaszkodó igényes rétegnyelveknek sem;

2. az ortológus-neológus ellentétet, amely egy adott történelmi korban született, és ma akadályos (egyszerű „csak-azértis” okok miatt) a szaknyelvek egységes használatának mind szóban, mind írásban, fel kell oldanunk egy sokkal rugalmasabb nyelvi szabályrendszerrel e területen, de meglátásom szerint ez csak a szókészletre vonatkozhat, mert
3. ami a nyelv lényegi, szerkezeti elemeit illeti, azokat viszont meg kell erősítenünk mind szóban, mind írásban, mert máskülönben a nyelv, mint olyan feloldódik a többi nyelvben. A szókészlet bővült, változott eddig is: nem veszélyeztette, és ma sem veszélyezteti a magyar nyelvet, mint olyat, ha valamely néptől átveszünk olyan szavakat (és hangsúlyozom a szavakat), amelyekhez a kötődő tartalmat ők adják. Ha viszont a saját szabályainkat, nyelvi szerkeztünket is feladjuk, akkor valóban elveszítjük sajátosságainkat, egyediségünket. A szerkezet mindig fontosabb, mint a díszítés: előbb-utóbb az idegen szavak kedvelői is észreveszik majd, hogy egyik-másik szó kilóg a mondatból, hogy tudják ők azt magyarul is. A jól megépített házra lehet tenni gipszdíszítést, meg le is lehet venni, ha a posztmodern lép előtérbe.

Varga Zoltán

Abból indulok ki, hogy ami levezethető a Magyar helyesírási szabályai pontjai alapján, attól ne térjünk el, úgymint marad elég sok olyan kifejezés, amelyre egyik szabálypont sem húzható rá.

Ami viszont átvehető, az például a mozgószabály (a példák között a *hasítóenzim-vizsgálat*, az *anyagcserevizsgálat-kérés* vagy a *víruscsoport-meghatározás*). Benne van a szabályzatban a *C-vitamin-hiány*, erre is ráhúzható a példák közül néhány: az *AB-vércsoport-keresés* vagy az *E6-fehérje-vizsgálat*. Benne van a *hepatitisz B-fertőzés*, erre is sok példa rímel, például a *májgyulladás A-vírus* vagy a *polimeráz I-meghatározás*. Az egybeírtakat (*nukleotidanalóg*, *sejtkenetvizsgálat*) szintén a helyesírási szabályzat alapján javaslom. A tulajdonnévhez kapcsolás (*Varicella zoster-fertőzés*) szintén szabályozott pont a helyesírásunkban. A többi az, ami szerintem nincs igazán szabályozva, itt minden szóba jöhet, szerintem csak ezeken érdemes gondolkodni, olyanokon, amelyek már meglévő szabályokra ráhúzhatók (még ha nehezen is), én nem javaslok újítást.

„Egy egységes, világméretű tudományos rendszerben egyéniségnek lenni nem könnyű, de kötelesség.”

Palkovits Miklós

Tudományos közlemények írása, szerkesztése és értékelése, 2006